

31

BRNO V MINULOSTI A DNES

PŘÍSPĚVKY K DĚJINÁM
A VÝSTAVBĚ BRNA

B | R | N | O

Statutární město Brno
Archiv města Brna
Brno 2018

B | R | N | O

© Statutární město Brno, Archiv města Brna, 2018

Redakční rada: PhDr. Libor Blažek (odpovědný redaktor),
Mgr. Radana Červená, Ph.D. (výkonná redaktorka), Mgr. Jana Čermáková, Mgr. Tomáš
Dvořák, Ph.D., PhDr. Aleš Filip, Ph.D., Mgr. Milena Flodrová, Mgr. Jindřich Chatrný,
PhDr. Hana Jordánková, Mgr. Jiří Mitáček, Ph.D., Mgr. Karel Mlateček, Ph.D.,
Mgr. Aleš Vyskočil, Ph.D.

ISBN 978-80-86736-57-0

ISSN 0524-689X

DANA ZAPLETALOVÁ

**DROBNÝ PŘÍSPĚVEK K NEJSTARŠÍ
BŘEVNOVSKÉ SFRAGISTICE**

Summary: Although the editor of the first volume of *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* Gustav Friedrich knew about the existence of the deed of Waldsassen Abbot Daniel, he considered it a deperditum. However, Bedřich Mendl later found a copy of its text in the monastery cartulary. Abbot Daniel confirmed in it the purchase of land near Přívklady in the Žatec region from the Břevnov Monastery Abbot Jindřich, carried out with the agreement of the Břevnov Monastery. The deed was provided with the seal of St. Adalbert of Prague and the seal of the abbot, according to the corroboration. It therefore contains overlooked evidence of the early use of seals in the Břevnov Monastery. This dates back to the period of the office of Abbot Jindřich, i.e. probably the 1180's.

Keywords: deed, ecclesiastical sigillography, monasticism, Břevnov, Rajhrad, Waldsassen

Již před více než dvěma dekádami konstatovala Dana Stehlíková,¹ že podle dochovaných exemplářů a písemných zmínek začaly řeholní instituce používat pečeti teprve ke konci 12. a na počátku 13. století. Některé řeholní domy disponovaly podle ní zprvu relativně starším typem konventní (respektive kapitulní) pečeti, nesoucím v opise titul chrámu nebo jen chrámového patrona. Tento typ konventní pečeti nazývá autorka pečeti chrámovou (*sigillum ecclesiae*). Tak tomu bylo například u benediktinských klášterů v Třebíči, ve Vilémově, v Kladrubech, na Ostrově, v Opatovicích či u Sv. Jiří; otisky tohoto typu pečeti máme dochovány většinou až z 20. let 13. století. V některých případech přetrvál tento typ pečeti hluboko do 14. století, u několika klášterů však byl záhy nahrazen relativně mladším typem konventní pečeti, již autorka vzhledem k obsahu nazývá pečeti konventu v užším slova smyslu (v opise bývá *sigillum conventus, monasterii, capituli*), odlišnou od pečeti představeného (*sigillum abatis/fratris*), jež se spolu s tímto typem pečeti začíná pravidelně objevovat. Stalo se tak například u Kladrub v první polovině 30. let 13. století. U některých ústavů, kde ovšem přímé doklady chybějí, připouštěla autorka, že se mohla jako nejstarší užívat rovnou konventní pečeť druhého ikonografického, respektive obsahového typu. U jiných ústavů pak máme doloženu pečeť představeného, jež musela koexistovat již zároveň se starším typem pečeti (opět Kladruby k roku 1205), u některých řádů patrně předchází pečeť představeného objevení se pečeti instituce (například u rytířských řádů). Poměrně záhy se objevují i doklady proboštské pečeti, jako je tomu, nepřekvapivě, opět u kladrubského opatství ve 30. letech 13. století.²

U Břevnova, ačkoli měl být podle confirmace papežské protekce nejdůležitějším ústavem po pražském biskupství,³ byla D. Stehlíková nucena konstatovat, že žádnou velmi ranou sfragistickou památkou nedisponujeme. Za nejstarší doklad břevnovské pečeti obecně pak považovala zmínku v koroboraci listiny na jméno opata Dluhomila, kterou ovšem diktoval biskup Robert a zapsal neznámý písař.⁴ Dluhomilova pečeť k roku 1222 zastupovala podle dikce koroborace patrně i konvent. Pečeť samotná, podle let opatova úřadu datovatelná zhruba mezi léta 1217 a 1236,⁵

1 Stehlíková, Dana: *Pečeti břevnovských a broumovských benediktinů do roku 1638*. In: Milénium břevnovského kláštera (993–1993). Sborník statí o jeho významu a postavení v českých dějinách. Edd. Ivan Hlaváček, Marie Bláhová. Praha 1993, s. 173–174.

2 Tamtéž.

3 *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* (dále jen CDB) II. Ed. Gustav Friedrich. Pragae 1912, č. 259, s. 248–251; CDB I, č. 38, s. 43–46.

4 CDB II, č. 228, s. 213–214: „[...] *praesens scriptum sigillo nostro, quod pariter est capitulli nostri, eisdem super hoc concessimus roboratum*.“ Z listiny vyplývá, že pečeti disponovali ve stejné době zřejmě i další benediktinští opati a také premonstráti. Je výslovně zmíněno, že to byli všichni ti, kteří tou dobou pobývali v Praze, opisu listiny však chybí svědečná řada.

5 Životní data břevnovských opatů pocházejí až z novověkých pramenů a v těch případech, kdy je lze kontrolovat podle diplomatických pramenů, se mnohdy ukazují jako sporná, někteří opati 13. století nejsou dosvědčeni vůbec. Srov. Stehlíková, D.: *Pečeti*, s. 175, pozn. 8; Vilímková, Milada — Preiss, Pavel: *Ve znamení břevna a růží. Historický, kulturní a umělecký odkaz benediktinského opatství v Břevnově*. Praha 1989, s. 326–327.

je však pohříchu deperditní, stejně jako originál listiny, jež se dochovala v opise.⁶

Velmi záhy se však na Břevnově začala uplatňovat i konventní pečeť s rekonstruovaným opisem *sigillum Brevnovensis monasterii*. Starobylý pozdně románský konventní typář s trůnicím sv. Vojtěchem a sv. Benediktem se používal ještě i v 90. letech 13. století a jeho otisky lze sledovat až do počátku 16. století. Tehdy byl sice nahrazen jiným typářem, fyzicky se ale údajně ztratil až po roce 1950.⁷ Stylově se blíží jiným pečetím z 30.–40. let 13. století, není však zcela vyloučeno ani jeho neaptrně vyšší stáří.⁸

Zároveň však D. Stehlíková připouštěla existenci starší břevnovské pečeti chrámové. A právě na tomto místě bych ráda upozornila na pozapomenutou skutečnost, že pro takovouto pečeť disponujeme již delší dobu významnou indicií.

Tuto indicii obsahuje listina, o jejíž existenci sice Gustav Friedrich věděl, považoval ji však za deperditum. Je to blíže nedatovaná listina waldsasského opata Daniela, jenž jí stvrdil koupi pozemků u Přívlak na Žatecku od břevnovského opata Jindřicha, uskutečněnou se souhlasem břevnovského konventu.⁹ Teprve Bedřichu Mendlovi se však podařilo nalézt opis této listiny v klášterním kopiáři a editovat jeho text. Z něj vyplývá, že opat Daniel pořídil o této směně vysvědčující listinu a nechal ji opatřit jak pečetí sv. Vojtěcha, tak i opatskou pečetí, a pro všechny případy si směnu pojistil ještě svědečnou řadou osob ze Žatecka a opatových příbuzných.¹⁰

B. Mendl listinu hodnotil jako pravou příjemeckou a podle údajů o obou opatech vymezil, podobně jako již G. Friedrich, krajní dobu jejího vzniku léty 1169 a 1194. Poté se ovšem pokusil ony pozemky v okolí grangie v Přívlacích blíže lo-

- 6 Opis se podle záhlavního regestu v edici dochoval prostřednictvím Siebenaicherových dějin hradiského kláštera ze 17. století. K diktátu viz Šebánek, Jindřich: *Kdo byl notář Otakarův 5?* In: Studie k české diplomacie doby přemyslovské. Edd. Jindřich Šebánek, Jiří Pražák, Sáša Dušková. Praha 1959, s. 3–39; k literární činnosti biskupa Roberta viz Pumprova, Anna: *Robert Olomoucký. Výklad Písme písni*. Brno 2010, s. IX–LXV, zvláště s. XVII.
- 7 Stehlíková, D.: *Pečeti*, s. 175, 176–177.
- 8 Tamtéž, s. 176–177. Například u třebešíského opata Arnolda, želivských premonstrátů nebo majestátní pečeti královny Kunhuty lze připustit, že výroba pečetidla poněkud předcházela dobu, kdy bylo toto otištěno na datovanou písemnost a tímto časově ukotveno. Datace břevnovského typáře již do 20. let 13. století je tedy dobře myslitelná.
- 9 *CDB I*. Ed. Gustav Friedrich. Pragae 1907, č. 351, s. 316. Listina nebyla nově editována a zhodnocena ani v Jagošová, Anna: *Diplomata Bohemiae et Moraviae antiquissima. Prolegomena k CDB I*. Dizertační práce obhájená na Ústavu pomocných věd historických a archivnictví Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Brno 2015, s. 282–283.
- 10 Mendl, Bedřich: *Žnámá — neznámá listina z Friedrichova Kodexu*. In: Sborník prací věnovaných prof. dru Gustavu Friedrichovi k šedesátým narozeninám. 1871–1931. Praha 1931, s. 259–261. Edice na s. 261: „[...] presentis pagine scripto tradi volumus et beati Adalberti, eiusdem loci patroni, sigillo insignavimus. Preterea et sigillum abati impressimus et testes adnotavimus: Yanec, videlicet filium episcopi Janis, Hermannum, fratrem eiusdem abbatis, et Siffridum, cognatum eius, ceterosque quam plures in provincia Saczensi.“

kalizovat. Nejprve vyšel z imunity Jindřicha Břetislava pro waldsasské majetky na českém území a mezi těmito lokalitami našel Roztyly na Žatecku, jež jsou od Přívlak vzdáleny zhruba 3 km, na opačném břehu Ohře, k níž dosahovala údajně velmi široká přívlacká klášterní pole, a jež byly klášteru roku 1165 darovány spolu se sousední vsí Doudlebsce.¹¹ Roztyly se ovšem nacházejí již v protekčním privilegiu Lucia III. z 9. března 1185.¹² Směna tedy musela proběhnout před počátkem roku 1185 a vzhledem k dopravním možnostem v zimních měsících, které cestu ke kurii spíše znemožňovaly, ještě dříve. Tomu by nasvědčoval i výskyt jednoho ze svědků, Janka, syna pražského biskupa Jana, v listinách z let 1183 a 1184.¹³ Pokud je určení lokality správné, a mnoho jiných možností se zřejmě nenabízí, pak tedy směna nejspíše proběhla před polovinou 80. let 12. století a zhruba do této doby lze patrně také klást její zlistinění.

To ovšem, jak si povšiml již B. Mendl, zásadně měnilo a mění pohled na počátky sfragistiky u řeholních institucí v českých zemích. Prvními doklady známými do této doby byly pečeti a zmínky z johanitského prostředí — k roku 1189 máme doloženy pečeti českého velkopřevora Bernharda a preceptora pražského špitálu Martina¹⁴ a o pečeti téhož špitálu se hovoří v listině datované podle užití staršího knížecího typáře před rok 1188.¹⁵ Teprve s odstupem se dochovaly otisky jiných řeholních institucí a jejich představených.¹⁶

Zájem břevnovských opatů o pečetenou listinu ve 12. století vyplývá ze zmínek o některých deperditách i z napodobování starších pečetí při výrobě sfragistických falz na jméno Boleslava II. a Břetislava I.¹⁷ Snaha po zpečetění písemnosti autentickou pečetí vysokého světského nebo církevního hodnostáře nikterak nevybočuje z dobových tendencí. *Sigillum authenticum* definoval dekretál Alexandra III.

- 11 Srov. *CDB I*, č. 227, s. 204–206. Je nutno mít na paměti, že říční síť mezi těmito lokalitami se od raného středověku radikálně změnila.
- 12 Viz *CDB I*, č. 306, s. 276.
- 13 Tamtéž, č. 300, s. 269–270; č. 304, s. 273–274.
- 14 Tamtéž, č. 325, s. 296–297; Jagošová, A.: *Diplomata*, s. 125. Martin byl příbuzný vyšehradského probošta Gervasia a sám se stal litoměřickým a později pražským proboštem. Oba muži přiměli krále Vladislava k založení johanitského špitálu a je výslovně doloženo, že se postarali o vybudování špitálního kostela, srov. Vlček, Pavel — Sommer, Petr — Foltýn, Dušan a kol.: *Encyklopedie českých klášterů*. Praha 1997, s. 457. V koroboraci listiny je ovšem Martin titulován jako někdejší probošt a nyní preceptor (představený) pražského špitálu. Nápisová pečeť však nese Martinovo označení jako *frater* i jako *prepositus*.
- 15 *CDB I*, č. 318, s. 290. Bedřichova listina může spadat buďto do časového rozmezí mezi koncem roku 1172 a zářím 1173, nebo mezi koncem roku 1178 a létem roku 1182, anebo do období po říjnu roku 1182. Srov. Bláhová, M.: *Historická chronologie*. Praha 2001, s. 623.
- 16 Mendl, B.: *Žnámá — neznámá listina*, s. 265; Stehlíková, D.: *Pečeti*, s. 173–175.
- 17 Pražák, Jirí: *Břevnovská deperdita z doby přemyslovské*. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity C 7, 1960, s. 111–112. Týž: *Privilegium peruetustum Boleslai*. In: Milénium břevnovského kláštera (993–1993). Sborník statí o jeho významu a postavení v českých dějinách. Edd. Ivan Hlaváček, Marie Bláhová. Praha 1993, s. 19–21; Stehlíková, D.: *Pečeti*, s. 177.

(1159–1181) a poté se užití pečeti jako ověřovacího prostředku v českých zemích oproti době předchozí dosti rozšířilo.¹⁸

Konkrétně u opata Jindřicha máme však doklad z nejpádnejších. Přináší ho spurie na jméno knížete Bedřicha na hranický újezd,¹⁹ jež je podle hodnocení Jindřicha Šebánka²⁰ paleograficky blízká době urovnání sporu Břevnova, potažmo Rajhradu s hradiským klášteřem, a nemůže tedy v dochované podobě pocházet z roku 1169, kam se hlásí. V ní se uvádí, že opat Jindřich žádal o zlistinění a zpečetění královskou pečeti. Je skutečně velmi dobře možné, že obsah donace, kterou měl dostat rajhradský klášter na prosbu eremity Jurika, jenž příslušné území vyklučil a kolonizoval, skutečně již nezprostředkoval pouhý nepečetěný tradiční zápis, ale zpečetěná listina. Dochovaná kopie Vladislavovy královské pečeti na falzu totiž dosti věrně napodobuje jeho čtvrtý typář ze stejné doby, do níž má donace Hranicka spadat. Před paleografickým upřesněním doby sepsání falza byla tato pečeť dokonce považována za ojediněle se vyskytnuvší otisk typáře pátého.²¹ To bude sotva náhoda. Pozdější výrobce razidla tedy dosti pravděpodobně musel kopírovat originální předlohu. Důvodem pro vznik falza, respektive kopie listiny, mohlo hypoteticky být jednání u kurie, které opat Dluhomil zamýšlel, ale nakonec svolil k rozhodnutí sporu před smířící komisí.

Dikce výše citované waldsaské listiny připouští výklad, že pečeť měl nejen břevnovský konvent, ale i sám opat. Vzhledem k časově blízkým pečetím johanitských představených to skutečně není vyloučeno. Břevnov tedy nejen přijímal pečetěné písemnosti, ale i sám aktivně pečetil v době na naše poměry dosti rané. Svou roli při časném docenění pečeti mohl kromě znalosti soudobé kanonistiky sehrát i fakt, že nejen waldsaský opat Daniel, ale i břevnovský opat Jindřich byl původem cizinec. Dosvědčují to německá jména jeho příbuzných, kteří se uvádějí ve svědečné řadě Danielovy listiny: bratr Heřman a další příbuzný Sifrid. Na rozdíl od B. Mendla (i když ten hovořil pouze o prvé zmínce) se však zdráhám pronášet výroky o prvenství břevnovského kláštera, co se sfragistické praxe týče. Jednak ani zmínka o břevnovských pečetích, ani zmínka o pečeti pražského johanitského špitálu nepocházejí z přesně datované listiny, a nelze tedy určit ani prvenství písemné zprávy o nich. Zároveň však musíme mít na paměti, že naše poznání je kromě dochování materiálu limitováno i metodicky — dochovaný otisk typáře bývá datován podle písemnosti a razidlo samozřejmě mohlo být k dispozici i výrazně dříve. K tomu připočteme, že u některých konventů, jež vznikly ještě v průběhu raného středověku, se nám

18 Srov. Jagošová, A.: *Diplomata*, s. 112–121; Maráz, Karel: *Sfragistika. Studijní texty pro posluchače pomocných věd historických a archivnictví*. Brno 2014, s. 153.

19 *CDB I*, č. 247, s. 218–219.

20 Šebánek, J. — Dušková, S.: *Studie k českému diplomatáři*. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity 2, 1953, č. 2–4, s. 263–264, 278, pozn. 35.

21 Viz Čarek, Jiří: *O pečetech českých knížat a králů z rodu Přemyslova*. In: Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy 8, 1938, s. 6–7.

nedochoval nejen archiv, ale někdy ani pamět na dobu a okolnosti fundace. Není tedy vůbec vyloučeno, že Břevnov a pražští johanité nebyli žádnými průkopníky-pečetiteli, ale že nám u jiných ústavů pouze chybějí informace.

Břevnov tedy nejpozději v 80. letech 12. století disponoval konventní pečetí staršího chrámového typu a opatskou pečetí. Do jisté míry se dokážeme vyslovit i k jejich podobě. Obě pečeti byly jednostranné a měly zcela jistě kulatý tvar; zahrocený ovál neboli mandorla se v církevní sfragistice rozšířil až po IV. lateránském koncilu a u nás jej poprvé užil biskup Ondřej.²² Tento tvar začali ještě v průběhu 13. století užívat břevnovští opati (pečeti nižších hodnostářů se nezachovaly) a podřízené řádové domy, respektive asi i jejich představení. Nejlépe je ovšem tato praxe sledovatelná u Rajhradu, i když u Broumova a Police nad Metují lze očekávat analogické poměry.²³ U konventní pečeti lze s vysokou mírou pravděpodobnosti uvažovat o vyobrazení sv. Vojtěcha, i když jsou známy i případy, kdy je namísto klášterního patrona inzerovaného v opise v pečetním obraze zpodobněn sv. Benedikt. Vyloučit nelze ani možnost, že byli, podobně jako na mladším a dlouho užívaném břevnovském konventním typáři, zobrazení trůnící světci oba. U opatské pečeti lze podle soudobých analogií očekávat stojící figuru v pontifikálním oděvu s opatskými insigniemi a knihou symbolizující řeholi.²⁴

Dochovaná pozdně románská konventní pečeť relativně mladšího obsahového typu, jenž se u klášterů, kde změnu dokážeme sledovat (Kladruby, Třebíč) a kde k ní bylo vůbec přistoupeno, objevil nejdříve ve 30. letech 13. století, tedy není prvním typářem, kterým kdy břevnovský konvent disponoval.²⁵ Zároveň bylo zřejmě od počátku rozlišováno mezi pečetí konventu a opata, i když první otisk opatské pečeti, již ve tvaru mandorly, se dochoval teprve z pokročilejšího období úřadu opata Martina.²⁶ Situace, kdy Dluhomil roku 1222 pečetil svou vlastní pečetí a její platnost se vztahovala i na konvent, tedy měla patrně zvláštní důvody (ztrátu, zcizení či zapomenutí konventního pečetidla?, dosud nedodaný nový pečetní typář?),²⁷ které již zpětně nedokážeme určit.

22 Nový, Rostislav: *Pečeti pražských a olomouckých biskupů (Studie ze sfragistiky přemyslovskeho období)*. In: Sborník archivních prací 10, 1960, č. 1, s. 184–185; Maráz, K.: *Sfragistika*, s. 98–99.

23 Stehlíková, D.: *Pečeti*, s. 178–182, 184–185; Pavelková, Jindra: *Exkurz do sfragistiky rajhradského kláštera*. In: *An umění a vědy miloval... Milovníci a mecenáši věd a umění v řeholním rouše*. Katalog výstavy. Brno 2014, s. 17–18.

24 Stehlíková, D.: *Pečeti*, s. 173–174.

25 Tamtéž, s. 176.

26 Tamtéž, s. 178. Pečeti však chybí opis, proto není vyloučeno, že ji používali i Martinovi předchůdci.

27 K časové, potažmo finanční náročnosti zhotovení velkého a reprezentativního typáře viz Maráz, K.: *Sfragistika*, s. 16–17.

ZUSAMMENFASSUNG

DANA ZAPLETALOVÁ

EIN WINZIGER BEITRAG ZUR BREUNAUER SPHRAGISTIK

Der Herausgeber des I. Teils von *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* Gustav Friedrich wusste zwar über die Existenz der von Daniel, Abt von Waldsassen, herausgegebenen Urkunde Bescheid, er hielt sie jedoch für ein *Deperditum*. Bedřich Mendl fand jedoch später im Klosterkopalbuch deren Abschrift. Abt Daniel bestätigte damit einen Ankauf der Grundstücke bei Přívlaky im Žatec-Gebiet vom Břevnover Abt Jindřich (Heinrich), der sich mit der Übereinstimmung des Břevnover Konvents verwirklichte. Die Urkunde wurde ihrer *Corroboratio* zufolge mit dem St.-Adalbert-Siegel und mit dem Abtsiegel versehen. Deren Text enthält so ein übersehenes Indiz für frühe Anfänge der Siegelvewendung/ Gebrauch des Siegels im Břevnover Kloster, die in die Zeit des Abtantes von Jindřich, wahrscheinlich in die 80-er Jahre des 12. Jahrhunderts fallen.

Übersetzt von der Autorin